

GULYÁS ADRIENN

Honvédnők utóélete a dualizmus korában

*„A magyar hadseregben több nő szolgált férfiruhában.
Majd mindenik hadtest katonái emlékeznek egyre,
s tudnak róla csodás anekdotákat.”¹*

A reformkor, majd az azt követő 1848–1849-es forradalom és szabadságharc a történeti kutatások és a nemzeti emlékezetpolitika szempontjából mindig is a magyar történelem leg-gazdagabb időszakai közé tartozott. Az elmúlt évtizedek-évszázadok során a korszak mindig újabb és újabb nézőpontokkal, értelmezésekkel bővült, és akár pozitív, akár negatív színezetet kaptak az események vagy az adott kor történelmi személyiségei, mégis minden történész generációban, regnáló politikai rendszerben megfogalmazódott az igény, hogy valamiképpen újraértelmezze, beillesse az eseményeket korszaka politikai berendezkedésébe, társadalmi felfogásába. Ez a hagyomány ma sincsen másképp, aminek pozitív hozadéka, hogy az elmúlt évtizedek történeti kutatásainak szeme kinyílt a nő világára, művészetére, történelmi szerepvállalására és a jelen tanulmány témaválasztásának tekintetében a nő katonáskodásának kérdéskörére.

A 19. századra vonatkozó nőtörténetíráson belül számos izgalmas irányzatot lelhetünk fel, kezdve az összefoglaló monografikus írásokkal, Fábri Anna munkásságával, aki a nő irodalmi tevékenységét,² hivatását vizsgálja,³ a családtörténeti kutatásokon keresztül⁴ egészen a nő különböző társadalmi szerepekben, foglalkozásokban, élethelyzetekben való helytállásáig.⁵ Ezen a vonalon haladva a nők katonáskodásának kérdése még további színezetet kap,

¹ Jókai Mór: *Emléksorok Napló 1848-49-ből*. Budapest, 1980. 134.

² Fábri Anna: *„A szép tiltott táj felé”*. Budapest, 1996.

³ Fábri Anna (szerk.): *A nő és hivatása*. 1-2. köt. Budapest, 1999.; Fábri Anna – Várkonyi Gábor (szerk.): *A nők világa*. Budapest, 1999.

⁴ Bálint Petra: *Szívtelen anyák és gonosz mostohák? Az érzelmek és kifejezési formáik a 18–19. századi bűnperekben*. In: Erdélyi Gabriella (szerk.): *Érzelmek és mostohák*. Mozaikcsaládok a régi Magyarországon 1500–1850. Budapest, 2019. 172–199.; Gyimesi Emese: *Mozaik család gyerekszemmel*. In: Erdélyi: *Érzelmek és mostohák*, 241–263.; Kucserka Zsófia: *Házasság és családmodellek*. *Slachta Etelka magáncélú és közhasznú írásaiban*. In: Erdélyi: *Érzelmek és mostohák*, 264–289.; Gyáni Gábor: *A nő élete – történelmi perspektívában*. Budapest, 2021. 149–196.

⁵ Ács Anna: *Kisfaludy Sándorné Szegedy Róza: gazdálkodó nagyasznony a 19. század elején*. In: Fábri-Várkonyi (szerk.): *A nők világa*, 29–37.; Krász Lilla: *„...és világra jött a gyermek...” A bábamesterség mint női hivatás a 18. századi Magyarországon*. In: Fábri-Várkonyi (szerk.): *A nők világa*, 69–88.; Kiss Csilla: *„Királynő vagy te a művészet országában!”*. *A színésznői szerepkör vizsgálata a 19. századi Magyarországon*. In: Fábri-Várkonyi (szerk.): *A nők világa*, 89–108.; László Ferenc: *A nők mint a reformkori társas élet főszereplői*. In: Fábri-Várkonyi (szerk.): *A nők világa*, 161–170.; Merényi Hajnalka: *„Átültetett virágok” Nők a magyar szabadságharc utáni emigrációban*. In: Fábri-Várkonyi (szerk.): *A nők világa*, 171–184.; Borbíró Fanni: *„Föl a tett mezejére, polgártársnőim!” 1848–49*. *Rubicon*, 12. évf. (2001) 6. sz. 34–36.

hiszen az eddigi kutatások nők által is végezhető vagy alapvetően női foglalkozások, társadalmi szerepkörök vizsgálatát végezték el, míg a honvédnő-kutatás a katonanők helyzetét egy főként férfiak által uralt területen vizsgálja. A nőtörténetírásen belül tehát speciális helyet foglal el a honvédnők életének feltárása, hiszen a téma szervesen kapcsolódik a had-, a nő- és – utóéletüket tekintve – a kultusztörténet területéhez is.

A különböző anekdoták, életrajzok és visszaemlékezésekben található említések mellett számos forrás bizonyítja a honvédnők fegyveres részvételét az önvédelmi, majd függetlenségi harcokban. Bár rendkívül érdekes a honvédnők katonai tevékenysége, hiszen a hősiesség, vagyis az eszményíthető időszak a forradalom és szabadságharcban való részvétel idejére datálható, ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy vajon mi történt utána. A jelen tanulmány célja elsősorban az, hogy a honvédnők utóéletét helyezze a fókuszba, ami kiegészül a magyar katonanők utolsó éveinek, évtizedeinek vizsgálatával, amennyiben azok a tanulmány vizsgálati időszakába, azaz a dualizmus korszakára esnek. Felmerül a kérdés, hogy vajon a mundért öltő nők mennyire voltak ismertek saját generációjuk vagy az ország közvéleménye számára. Milyen információk forogtak róluk közkézen, és vajon a pályájukat, tetteiket megőrkítő írások mennyire adták vissza tényleges szerepvállalásukat, igazi teljesítményüket?

A honvédnők kérdése a 19. század had-, nő- és kultusztörténetének igen speciális formációja, ennek ellenére több olyan munka is született a korszakban, amely kifejezetten a nők szerepvállalását kívánta bemutatni. Tökéletes példák erre Hegedűs János⁶ és Farkas Emőd munkái⁷ vagy a Vahot Imre és Gánóczy Flóris szerkesztésében megjelent *Honvédek könyvének* Urvári Lajos által írt *Hölgyhonvédek* fejezete.⁸ Ennek a jelenségnek az egyik oka az, hogy a 19. század végi, 20. század eleji szellemiség erősen romantizált, ezáltal a mindennapok hősies elképzeléseibe tökéletesen beleillett a harcoló nő képe. Nem véletlen, hogy a száj-hagyomány útján terjedő, majd később lejegyzett történetekben rendkívül sokszor előkerült a hazájáért kardot ragadó nő. Ilyen honvédnőkre, nemzetőr alakulatokkal vonuló nőkre⁹ történő utalásokkal, történetekkel találkozhatunk a 19. századi életrajzokban, naplókban, visszaemlékezésekben, szépirodalmi művekben, anekdotagyűjteményekben, a dualizmus időszakának nagy történeti összefoglalóiban vagy a korabeli sajtóban. A harcos amazon képe azonban nem csupán fantazmagória, hanem bizonyíthatóan létező jelenség. Bár számos vízió szövi át az utókor által néha kibővített történeteket, a kor embere tisztában volt a történetek valóságtartalmával. Nem véletlenül olvashatjuk Jókai Mór naplójában a következő sorokat: „A magyar hadseregben több nő szolgált férfiruhában. Majd mindenik hadtest katonái emlékeznek egyre, s tudnak róla csodás anekdotákat.”¹⁰

⁶ Hegedűs János: *Nők a magyar nemzet nagy napjaiban*. Nagybecskerek, 1904.

⁷ Farkas Emőd: *Magyar nők a szabadságharcban*. Budapest, 1901.; Farkas Emőd: *Az 1848/49-ki szabadságharc hősnői*. Budapest, 1901.

⁸ Urvári Lajos: *Hölgyhonvédek*. In: Vahot Imre – Gánóczy Flóris (szerk.): *Honvédek könyve*. 1. köt. Pest, 1861.

⁹ Több helyen is olvasható a 'nemzetőrnő' kifejezés, amely félreértelmezésre adhat okot, hiszen a nemzeti őrseregről szóló 1848. évi XXII. törvénycikk kizárta a lehetőségét nők nemzetőrséghez való csatlakozásának. Bár a törvény egyértelműen nem tiltja ezt, a 200 pengő forint értékű házzal vagy földtulajdonnal való rendelkezés, vagy a 100 pengő forint értékű éves tiszta jövedelem kizáró tényezőnek tekinthető a nők munkavállalása nélkül. Ennek tükrében mind a *Szoknyás nemzetőr* című anekdota, mely a Békés megyei Zilahinét nemzetőrként azonosítja (Farkas: *Az 1848/49-ki szabadságharc hősnői*, 37–38.), mind a 'női-nemzetőrsereg' (Életképek, 6. évf. [1848] 13. sz. 397.) vagy a 'hölgy-nemzetőrség' (Regélő-Pesti Divatlap. Szerk. Vahot Imre 1. félévi évf. [1848] 18. sz. 488.) kifejezések csupán a korszak költői eufémizmusának tekinthetők.

¹⁰ Jókai: *Emléksorok Napló 1848-49-ből*, 134.

Honvédnők utóélete*Lebstück Mária*

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc legismertebb honvédnője a zágrábi születésű Lebstück Mária. Bár számszerűen nem jelent meg több cikk a kortárs sajtóorgánumban Máriáról, mint például kortársnőjéről, Pffifner Paulináról, mégis jóval ismertebb volt. Vajon mi állhatott „Görgei táborának egy szép virágá!”-nak közismertsége mögött? És vajon ismertségéből mennyit tudott még életében profitálni?¹¹

Lebstück Mária 1830-ban született Zágrábban. Ahogy Jókai Mór is több helyen írja, jó módú, kereskedő családban nőtt fel. Édesanyja rokonsága révén fiatalon felkerülhetett Bécsbe, ahol nagybátyja, Balthasar Simunich báró¹² mellett előkelő nevelésben részesült. Élete 1848 márciusában döntő fordulatot vett, hiszen *Carl* néven csatlakozott a bécsi Akadémiai légióhoz, azon belül is a Colloredo gróf vezette jogász zászlóaljhoz. A barikádharcok leverése után októberben Magyarországra szökött, harcolt Bábólnánál,¹³ Téténynél,¹⁴ Turcseknál,¹⁵ fegyveres összetűzésbe került Rózsahegynél, Szepesbélánál,¹⁶ Iglón,¹⁷ és ott volt a branyiszközi áttörésnél, a kápolnai csatában, majd annak másnapján a verpeléti ütközetben. Foghíjasan, de részt vett a tavaszi hadjáratban is, hiszen ott volt Hatvannál, de az életrajza szerint Tápióbicske helyett a miskolci hadiállomásra kellett mennie, majd Tokajra, hogy felvegye a huszár felszerelését, ahonnan rohamra vezényelték a rakamazi ponton-hídon.¹⁸ Rakamazról¹⁹ Szolnokra ment, ahonnan lőszert szállított Komáromba.²⁰ Részt vett a hadjáratot

¹¹ Jókai Mór: *Lebstück Mária*. Közlöny, 2. évf. (1849). 55. sz. 193.

¹² Simunich Balthasar báró császári királyi altábornagy dandár-, hadosztály és hadtestparancsnok volt. Az általa vezetett császári dandár 1848. október végén tört be Magyarországra. A schwechati csatát követően Kossuth Guyon Richárd honvéd ezredesre bízta a Simunich altábornagy elleni hadjárat vezetését. Görgey emlékiratában megemlékezett a honvédek és az altábornagy vezette császári csapatok közötti összecsapásokról. Görgey Artúr: *Életem és működésem*. Budapest, 1988. 1. köt. 224–298.

¹³ Mária a Német Légio két századával együtt Görgey Kornél őrnagy dandárjába került, akiket december 28-án Ottinger vezérőrnagy nehézlövességével megtámadott. HERMANN, 1991. 6. *Az igazi Mária főhadnagy*.

¹⁴ Jókai Mór: *A női honvéd-hadnagy*. 1848-49. Történelmi Lapok, 1. évf. (1892) 6. sz. 47.

¹⁵ A turcseki ütközet Jókai Mórnál nem olvasható, csupán az eredeti életrajzban. LEBSTÜCK MÁRIA ÉLETRAJZA [kézirat] 6. Kézhez kaptam Jónák Tamástól, 2022. március 14.

¹⁶ Jókai: *A női honvéd-hadnagy*, 6. sz. 47.

¹⁷ Az iglói rajtaütést szintén csak az eredeti életrajz említi, ütközetként. LEBSTÜCK MÁRIA ÉLETRAJZA, 6-7.

¹⁸ Jókai: *A női honvéd-hadnagy*, 6. sz. 47.; Jókai Mór: *A női honvéd-hadnagy*. 1848-49. Történelmi Lapok, 1. évf. (1892) 7. sz. 68–69. Az ütközetek, csaták helyszíneit logikusabb sorrendbe állítottam, Jókai Mór írásában időrendben másképpen követik egymást.

¹⁹ A rakamazi lovasroham mind Jókainál, mind a Mária ma is élő leszármazottja, Jónák Tamás által átadott életrajzban szerepel, azt Hegyaljai Kiss Géza is valószínűleg átvehetett. A lovasroham tényét megkérdőjelezi, hogy Rakamaz kétszer vált hadműveleti területté. Elsőként 1849. január 31-én a tokaji ütközet során, majd 1849. június 28-án a cári csapatok fosztották ki. Mária azonban a tavaszi hadjárat során tartózkodott ott, ami már önmagában kronológiai zavart okoz, emellett a tokaji ütközet során a szembenálló felek, Franz Schlik és Klapka György csapatai élénk tűzharcot folytattak a két partról, de lovasrohamra nem került sor.

²⁰ A lőszerszállítás feladata nem tekinthető teljesen hitelesnek annak tekintetében, hogy a magyar főszereg legközelebb Buda ostrománál kapott jelentősebb lőszertánpótlást. In: Hermann Róbert: *Az igazi Mária főhadnagy*. Magyar Huszár, 1. évf. (1991) 1. sz. 6.

lezáró budai vár bevételében. Mária kalandos katonai pályafutását fegyverletétel, aradi várfogság, állandó kihallgatások és végül horvátországi internálás követte.²¹

A bátor huszárfőhadnagy életére elsőként Jókai hívta fel a figyelmet, aki az 1849. márciusi *Közlönyben* „*Görgei táborának egy szép virága!*”-ként emlékezik meg róla.²² Az író szerint már 1849 májusában találkozott Máriával a fővárosban, majd legközelebb 1891-ben a frissen megnyílt '48-as ereklye kiállításon.²³ A Függetlenségi és 48-as Párt kezdeményezésére létrehozott kiállítást a budapesti Vigadó épületében rendezték be,²⁴ mely rendezvényen Mária egykori honvédként kérelmezte, hogy a Kossuth-szobában őrködhessen.²⁵ A pénztárnál és a Kossuth szobában is őrködő női főhadnagy nagy feltűnést keltett a látogatók között, Jókai ekkor döntötte el, hogy teljes egészében lejegyzi Mária történetét.²⁶ Így született meg *A női honvéd-hadnagy* című írása, mely két részletben jelent meg az 1848-49. *Történelmi Lapokban 1892-ben*.²⁷ Mária életrajzát népszerűsítő jelleggel több helyen is megjelentette, például a *Pesti Hírlapban*²⁸ vagy a *Közlönyben* megjelent cikkét a *Budapesti Hírlapban*.²⁹ Életrajzi írásai azonban csak összefoglaló jellegűek, hiszen a Jónák család jóvoltából birtokba került teljesnek mondható életrajz mintegy huszonhárom gépelt oldalon keresztül meséli el a honvédnő életét.³⁰ A teljes életrajznak hála fény derül olyan érdekességekre, mint hogy Mária Jónák Józseffel kötött házasságának felbontása nem formahiba miatt történt, hanem valójában közös megegyezésen alapult.³¹ Mária aradi fogsága, majd horvátországi internálása után Győrben élt Pasché Gyula³² egykori honvéd főhadnaggal. Később Komáromba költöztek, ahol 1868-ban férje „*phtysis*”-ben vagyis száraz kórban elhunyt.³³ Mária ezt követően költözött fiával Budára, majd később Újpestre. Mária budai éveire jellemző volt, hogy minden honvédeknek szervezett rendezvény lelkes résztvevője volt. 1882. május 23-án ott volt a budai vár bevételének 33. évfordulója alkalmából rendezett honvédünnepélyen. Az ünnepi menettel tartva Károly főhadnagy, azaz Mária is felkereste az ostromban elesett bajtársainak sírjait a Krisztinavárosi temetőben.³⁴ 1888 augusztusában elutazott a győri veteránünnepélyre,³⁵ Aradra a vértanúk szobrának leleplezésére, és természetesen 1891-ben a frissen megnyílt '48-as ereklye kiállításon is kötelező jelleggel részt vett.³⁶ Újpesti évei már

²¹ Jókai: *A női honvéd-hadnagy*, 6. sz. 47.; Jókai: *A női honvéd-hadnagy*, 7. sz. 68–69. Az ütközetek, csaták helyszíneit logikusabb sorrendbe tettem, Jókai Mór írásában másképpen követik egymást időrendben.

²² Jókai: *Lebstück Mária*, 193.

²³ *A szabadságharc amazonja*. Budapesti Hírlap, 11. évf. (1891) 250. sz. 6.

²⁴ Makai Ágnes: *A Kossuth-emigráció arany érdemkeresztjeinek újabb példánya*. In: Bíróné Sey Katalin (szerk.): *Numizmatikai Közlöny*, 78–79. évf. (1980) 96.

²⁵ *A szabadságharc amazonja*, 6.

²⁶ Jókai: *A női honvéd-hadnagy*, 6. sz. 47.

²⁷ Jókai: *A női honvéd-hadnagy*, 6. sz. 47.; Jókai: *A női honvéd-hadnagy*, 7. sz. 68–69.

²⁸ Jókai Mór: *A női honvédhadnagy*. Pesti Hírlap, 14. évf. (1892) 80. sz. 1–3.

²⁹ *A szabadságharc amazonja*, 6.

³⁰ LEBSTÜCK MÁRIA ÉLETRAJZA, 6.

³¹ LEBSTÜCK MÁRIA ÉLETRAJZA, 21.

³² Mikár Zsigmond: *Honvéd Névkönyv. Az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól* Budapest, 1891. 156.

³³ Csécs Teréz: *Adalékok Lebstück Mária és Julius Pasche győri éveire*. In: Arrabona – Múzeumi Közlemények, 43. évf. (2005) 1. sz. 247.

³⁴ *Honvéd-ünnep*. Fővárosi Lapok, 19. évf. (1882) 117. sz. 740.

³⁵ *Magyar amazon*. Pesti Hírlap, 10. évf. (1888) 228. sz. 5.

³⁶ *A szabadságharc amazonja*, 6.

kevésbé voltak mozgalmassak, ráadásul a honvédnő egészségi állapota is megromlott, így nem véletlenül kérte Jókai több helyen is a Csokonai utca 2. szám alatt nyomorgó Mária megsegítését.³⁷ Bár több mint felháborító, hogy a felhívásra összesen két válasz érkezett, melyek közül az egyik számon kérte a szerkesztőségen, hogy adományt kérnek, hiszen a '48-as honvédek sorsának rendezése a kormány feladata.³⁸ Jókai megemlíti, hogy Mária ténylegesen részesült a honvédegyelet által³⁹ a főhadnagyoknak járó nyugdíjban, de hónapokra lebontva ez a havi 25 forintot sem érte el.⁴⁰ Az inségben élő Mária helyzetének javítása végett kérelmezte, hogy vegyék fel felügyelőnőnek a pesti Honvédmenháza, amely próbálkozása nem hozott eredményt.⁴¹ Egy másik lap szerint később mosónőként végül sikerült a Menházban elhelyezkednie, de csupán az Újpestre való költözéséig dolgozhatott ott.⁴² Mária nehéz sorsát a lakosság adakozására való buzdításával próbálták enyhíteni,⁴³ még Győrben is gyűjtést kezdeményeztek a számára,⁴⁴ azonban az egészségi állapotán ez már nem változtatott. 1892 áprilisában a Pesti Hírlap munkatársa látogatást tett nála, és szomorúan látta, hogy bedagadt lábakkal, ágyban, nagy fájdalmak között él, amit cigarettával és a régi idők nosztalgijával próbál enyhíteni.⁴⁵ Pasché Lebstück Károly 1892. május 29-én⁴⁶ – öt hónap betegeskedés után⁴⁷ –, hatvankét évesen hunyt el Újpesten. Temetésére május 31-én került sor az újpesti sírkertben.⁴⁸ Elszomorító, hogy az Országos Honvédegyelet Központi Bizottságából senki sem képviseltette magát a búcsúztatón.⁴⁹ Egy évvel később felmerült számára egy illő síremlék felállítására,⁵⁰ ami végül Újpest község felajánlása révén megvalósulhatott. Az emlékoszlop alatt 1894. szeptember 21-én helyezték el a hős honvédnő maradványait.⁵¹ Mária sírját a mai napig a forradalom és a szabadságharc emlékhelyei között tartják számon.⁵²

³⁷ Jókai: *A női honvéd-hadnagy*, 7. sz. 68–69.; Jókai Mór: *Levél a Pesti Hírlap szerkesztőjéhez*. Pesti Hírlap, 14. évf. (1892) 89. sz. 5.

³⁸ Jókai: *Levél a Pesti Hírlap szerkesztőjéhez*, 5.

³⁹ Mikár Zsigmond nem jelöli, hogy Mária pontosan melyik honvédegyeletnek volt a tagja. Mivel neve a nyomtatásból kimaradt személyek névjegyzékében szerepel, elképzelhető, hogy a győri egyesület tagja volt, hiszen férje, Pashé Gyula neve is ott szerepel, de akár a budapesti honvédegyelet is szóba jöhet. Mikár: *Honvéd Névkönyv* 372., 156. A honvédegyletekről bővebben lásd: Ress Zoltán: *A Hajdúkerületi Honvédegyelet 1848–1849-es honvédigazolásai*. Hadtörténelmi Közlemények, 126. évf. (2013) Különszám. 171–178.

⁴⁰ Jókai: *Levél a Pesti Hírlap szerkesztőjéhez*, 5.

⁴¹ *Rövid hírek*. Fővárosi Lapok, 19. évf. (1882) 39. sz. 255.

⁴² *A szabadságharc amazonja*, 6.

⁴³ *Pasché Lebstück Károly Mária részére*. Pesti Hírlap, 14. évf. (1892) 95. sz. 5.

⁴⁴ *Adományok*. Pesti Hírlap, 14. évf. (1892) 116. sz. 8.

⁴⁵ *Pasché Lebstück Károly Mária részére*, 5.

⁴⁶ Pasché Lebstück Mária gyászjelentése HM Hadtörténelmi Múzeum Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 93.35.5/KE

⁴⁷ *Károly főhadnagy meghalt*. Budapesti Hírlap, 12. évf. (1892) 151. sz. 6.

⁴⁸ Pasché Lebstück Mária gyászjelentése HM Hadtörténelmi Múzeum Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 93.35.5/KE

⁴⁹ *Pasché Lebstück Károly Mária*. Pesti Hírlap, 14. évf. (1892) 152. sz. 8.

⁵⁰ *Az újpesti nőhonvéd*. Budapesti Hírlap, 13. évf. (1893) 162. sz. 9.

⁵¹ *Az újpesti nőhonvéd*. Budapesti Hírlap, 14. évf. (1894) 263. sz. 6.

⁵² Katona Tamás – Ráday Mihály (szerk.): *Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei*. Budapest, 2020. 3. köt. 404.

A dualizmus időszakában honvédnőként Lebstück Mária kapott a legnagyobb közfigyelmet, köszönhetően Jókai Mór írásainak, akinek tisztelete és megbecsülése Mária emlékét halhatatlanná tette. Emellett több összefoglaló munkában is helyet kapott a hős huszár főhadnagy, például Vargyas Endre 1867-ben megjelent kötetében⁵³ vagy a Boross Vilmos által szerkesztett 1898-as nemzeti díszműben.⁵⁴ Műtermi fényképével és a hősnőt a tápióbszei ütközetben ábrázoló egykorú rajzzal együtt Gracza György *Az 1848-1849-iki szabadságharc történetének* második kötetében is találkozhatunk a nevével. Ezek a kötetek azonban sajnos általában megmaradnak a nevek felsorolása szintjén, így kevésbé informatívak. Emellett tévedések is találhatók, hiszen Mária több mint valószínű, hogy a tápióbszei ütközetben nem vett részt, hiszen Hatvan után Miskolcra, majd Tokajra kellett mennie,⁵⁵ a Gracza György monográfiájának ötödik kötetében lévő rövid életrajzában pedig téves a születési dátuma.⁵⁶ Az összefoglaló kötetek mellett Rákosi Viktor *Hős fiúk* regényében is feltűnik a nő-honvéd alakjában,⁵⁷ bár sem a Bocskai huszároknál nem szolgált, ahogy Beniczky Lajos ezredes⁵⁸ vagy Querlonde Ferdinánd ezredes⁵⁹ alatt sem.

Bányai Júlia

Lebstück Mária után Bányai Júlia a második legismertebb honvédnő. Kalandos életét számos életrajz megörökítette. A vizaknai születésű erdélyi honvédnő a főként Bihar vármegyében toborzott 27. honvédzászlóaljban kezdte meg katonai pályafutását.⁶⁰ Az észak-erdélyi hadtestben szolgált, melynek kötelékében részt vett Nagyszeben ostromában, a szelindeki, vizaknai ütközetekben, majd a Szászsebesen és Szászvároson keresztüli visszavonulásban Piskire, majd Dévára.⁶¹ A piski ütközetben gránát okozta sérülést szenvedett, így Déváról a nagyváradi hadikórházba vitték.⁶² Kórházi lábadozása után a frissen előléptetett őrmester nem tért vissza alakulatához,⁶³ hanem az Ormai Norbert ezredes által újonnan felállított I. honvéd vadászrezredhez csatlakozott, melynek központja Nagyvárad volt.⁶⁴ A vadászrezred alá tartozhatott valószínűsíthetően a kolozsvári női vadászalakat is, mellyel Bányai Júlia feltételezhetően kapcsolatba került, hiszen az alakulat kérvényéhez csatolt névsoron szerepel mint jelenlévő. Mivel az alakulatot idő előtt feloszlatták,⁶⁵ Júlia vadászként visszatért az Erdélyi Érchegységbe, és bár nem Hatvani Imre szabadcsapat vezér, hanem Inczedy László

⁵³ Vargyas Endre: *Magyar szabadságharc története 1848-49.* Pest, 1867. 363–364.

⁵⁴ Boross Vilmos (szerk.): *Szabadságharcunk emléke.* Budapest, 1898. 124.

⁵⁵ Gracza György: *Az 1848-49-iki Magyar Szabadságharc Története.* 2. köt. Budapest, 1894. 27., 29.

⁵⁶ Gracza György: *Az 1848-49-iki Magyar Szabadságharc Története.* 5. köt. Budapest, 1898. 1413–1414.

⁵⁷ Rákosi Viktor: *Hős fiúk.* Budapest, 2016. 71–76. (Eredeti kiadás 1893.)

⁵⁸ Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49.* Budapest, 1987. 105.

⁵⁹ Bona: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban,* 275–276.

⁶⁰ Szentkatolnai Bakk Endre: *A női-honvéd-százados.* 1848-49. Történelmi Lapok, 1. évf. (1892) 15. sz. 145.

⁶¹ Hermann Róbert: *Műlovarnóból nőhonvéd.* In: Simon István (szerk.): *Hősök, Akik a nemzetért éltek, haltak.* Budapest, 2008. 92–93.

⁶² Szentkatolnai Bakk *A női-honvéd-százados,* 145.

⁶³ Szentkatolnai Bakk: *A női-honvéd-százados,* 145.

⁶⁴ Süli Attila: *Ormai Norbert, az első aradi vértanú.* Budapest, 2016. 31–48.

⁶⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL-OL) Hm. Ált. 1849. 15. 627/3.; MNL OL - 1848/49-i minisztérium levéltára - Hadügyminisztérium - Általános iratok (H 75) - Iratok - 1849:15627

ezredes segítségére küldték,⁶⁶ részt vett ezt követően Stein Miksa ezredes⁶⁷ vezényletével Gyulafehérvár ostromában.⁶⁸ Miután lefülelt egy osztrák kém, az ezredes hadnaggyá léptette elő.⁶⁹ A Szászfenes és Gyalu közötti visszavonulásban is részt vett, fontos szerepet vállalva a tábori pénztár kimenekítésében. A hősie tusa közepette ismét sérülést szenvedett, és a fenesi hídról a Szamosba zuhant. Éjszaka a folyóból kimászva sikerült beérnie a magyar csapatokat Zsibón. Hősies helytállásáért főhadnagyi kinevezést kapott.⁷⁰ Júliát később feljebbvalói, Gál Sándor tábornok,⁷¹ Kemény Farkas ezredes⁷² és Kazinczy Lajos ezredes⁷³ különleges feladattal bízták meg.⁷⁴ Néhány aranypénzzel a zsebében Törökországba küldték, hogy Sumlában keresse fel Bemet.⁷⁵ József Bem a hős honvédnőt fáradozásaiért századosná léptette elő.⁷⁶ Az emigráns magyarok között találkozott újra volt századparancsnokával, Matta Edével,⁷⁷ akivel 1850. március 2-án egybekeltek.⁷⁸ Júlia ezt követően sem hagyott fel a magyar ügyért való harccal. Részt vett a Mack József őrnagy-féle⁷⁹ összeesküvésben,⁸⁰ később Gál Sándortól kapott buzdító pamfleteket osztogatott titokban Magyarországon,⁸¹ majd Várady Józseffel⁸² *Bátorfi és Figyelmesyné* álnéven Székelyföldön is hasonló feladatot láttak el. Miután társát letartóztatták, majd kivégezték, Júlia visszatért inkább Törökországba. Férjével élték Konstantinápolyban,⁸³ a Krímbe, Szmírnában (ma Izmir), Ciprus szigetén, míg végül Kairóban telepedtek le, ahol egy szállodát nyitottak.⁸⁴ Júlia ötvenkilenc éves korában, 1883. november 1-jén hunyt el Kairóban.⁸⁵

Júlia életére az 1875-től Vizakna plébánosaként működő Szentkatolnai Bakk Endre fi-gyelt fel először. Az ősi székely főnemesi családból származó Bakk Endre⁸⁶ helytörténeti és

⁶⁶ Hermann Róbert: *Az abrudbányai tragédia, 1849*. Martonvásár, 1999. 156–163.

⁶⁷ Bona: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*, 297.

⁶⁸ Júlia valószínűleg 1849. június 17-e után néhány nappal csatlakozhatott a gyulafehérvári ostromse-reghez, hiszen Kemény Farkas 17-én érte el Zalánát, 18-án Magyarigent, Sárdot, és csak ezt köve-tően történt meg a csapatok átadása Stein ezredesnek. Hermann: *Az abrudbányai tragédia*, 166.

⁶⁹ Szentkatolnai Bakk: *A női-honvéd-százados*, 145.

⁷⁰ Szentkatolnai Bakk Endre: *Az 1848-49-iki szabadságharc alatti események Vizaknán*. Budapest, 1880. 216.

⁷¹ Bona: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*, 156.

⁷² Bona: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*, 194.

⁷³ Bona: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*, 190–191.

⁷⁴ Szentkatolnai Bakk: *A női-honvéd-százados*, 146.

⁷⁵ Szentkatolnai Bakk: *Az 1848-49-iki szabadságharc alatti események Vizaknán*, 217.

⁷⁶ Szentkatolnai Bakk: *A női-honvéd-százados*, 145–146.

⁷⁷ Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest, 2009. 2. köt. 75.

⁷⁸ Szentkatolnai Bakk: *A női-honvéd-százados*, 146.

⁷⁹ Bona: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*, 226.

⁸⁰ Hermann: *Műlovarnóbból nőhonvéd*, 95.

⁸¹ Szentkatolnai Bakk: *Az 1848-49-iki szabadságharc alatti események Vizaknán*, 218. Bakk korábbi művében 1852 tavaszán írja, hogy Váradyval Székelyföldre utaztak.

⁸² Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban* Budapest, 1999. 3. köt. 417.

⁸³ Szentkatolnai Bakk: *A női-honvéd-százados*, 146.

⁸⁴ Krónikás: *Matta és Mattané*. 1848-49. Történelmi Lapok, 4. évf. (1896. február 15.) 30.

⁸⁵ Krónikás: *Matta és Mattané*, 30.

⁸⁶ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* (1891–1914) Bakk Endre szócikk ADT [online] (letöl-tés: 2020. okt. 6.)

genealógiai témákról írt erdélyi lapokba,⁸⁷ legfontosabb munkájának azonban *Az 1848–49-iki Szabadságharcz eseményei Vízaknán*⁸⁸ című monográfiája tekinthető, melyben elsőként olvashatunk Bányai Júliáról. Monográfiájában csupán három oldalt szentelt az erdélyi honvéd nő személyének, de 1892-ben már egy teljes életrajzot is megjelentetett az *1848–49. Történelmi Lapokban*,⁸⁹ amit később egy Krónikás néven írt *Matta és Mattané* című írás is kiegészített.⁹⁰ Mindezen biográfiai írásokat összevetve meglepő, hogy 1901-ig nem merült fel az igény, hogy a vízaknai vadászkisasszonnyal behatóbban foglalkozzanak, annak ellenére sem, hogy sokkal gazdagabb biográfiai források álltak a rendelkezésre, mint például Szentpáli Janka vagy Jagello Apollónia esetében. Legközelebb 1894-ben Gracza György *Az 1848–49-iki magyar szabadságharcz történetének* harmadik kötetében kapott helyet egy Bányai Júliáról készült rajz a Kolozsvári Ereklje Múzeum gyűjteményéből.⁹¹ Az említett rajz a Jókai Mór, Bródy Sándor és Rákosi Viktor nevével fémjelzett 1898-as díszműbe is bekerült.⁹² 1898-ban már egy rövid életrajzot is közöltek róla Szilágyi Farkas *Alsó-Fehér vármegye monográfiája* című munkájában.⁹³ Végül 1901-ben Farkas Emőd foglalkozott behatóbban Júlia történetével, akinek regényes életrajzát *Az 1848/49-ki szabadságharcz* című kötetben is megjelentette.⁹⁴ Az eposzi hőssé emelkedett Bányai Júlia elszánt küzdelmét a túldíszítettség jellemzi. Bár az író híven próbálja követni az eseményeket, érezhető elbeszélésében a mese-szerűség, hiszen Júlia külsejét a következőképpen írja le: „Délczeg termete, szép szabályos olajbarna arcza, ragyogó bogár fekete szeme” volt.⁹⁵ Ezzel a leírással szemben Bakk Endrénél zömök termettel, barna szemmel találkozunk,⁹⁶ míg Kinizsi István kifejezetten „kemény vaskos gyerekként említi” Júliát.⁹⁷

Érdekes tény, hogy a piski ütközetben szerzett sebesülésének körülményeit is leírja Farkas, amiről eddigi kutatásaim során még nem sikerült más forrást fellelnem.⁹⁸ Szintén Farkas Emőd fantáziájának szüleményei lehetnek a szászfenesi hídon zajló kézitusa részletei, miszerint Júlia levágott négy kozákot, köztük azt az orosz altisztet is, akinek a lováról később a folyóba esett. Emellett említhetjük még a fiktív lándzsadöfést⁹⁹ is, amely szintén nem szerepel Bakk Endre életrajzaiban. Bakk szerint Júlia levágott egy kozákot, többet feltartóztatott, majd megsérült, és a vízbe hullott saját lováról.¹⁰⁰ Farkas Emőd munkája tehát szépirodalmi stílusban íródott, és az eseményeket is hiányosan veszi sorra, az életrajz eleve a piski ütközettel indul, így tehát kimaradt Júlia Nagyszeben ostromában, a szelindeki és vízaknai

⁸⁷ Révai Nagy Lexikona 2. köt. Budapest, 1911. 459.

⁸⁸ Szentkatolnai Bakk: *Az 1848–49-iki szabadságharcz alatti események Vízaknán*, id. mű.

⁸⁹ Szentkatolnai Bakk: *A női-honvéd-százados*, 146.

⁹⁰ Krónikás: *Matta és Mattané*, 30.

⁹¹ Gracza György: *Az 1848–49-iki Magyar Szabadságharcz Története*. Budapest, 1894. 3. köt. 341. Bányai Júlia, Sárosy Gyula nevében 1848/49-ben honvédszázados címmel.

⁹² Jókai Mór – Bródy Sándor – Rákosi Viktor (szerk.): *Ezernyolcszáz negyvennyolc Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz története képekben*. Budapest, 1898. 160.

⁹³ Szilágyi Farkas: *Alsó-Fehér vármegye monográfiája*. III/1. köt. Nagyenyed, 1898. 416–417.

⁹⁴ Farkas: *Az 1848/49-ki szabadságharcz hősnői*, 116–124.

⁹⁵ Farkas: *Az 1848/49-ki szabadságharcz hősnői*, 117.

⁹⁶ Szentkatolnai Bakk: *A női-honvéd-százados*, 145–146.

⁹⁷ Kossuthné megérkezése alcím alatt lásd: Kinizsi István: *A „Sánta huszár” naplója Történelmi emlékek az 1848–1849-es magyar szabadságharc katonáinak emigrációs életéből Marosvásárhely, 1999. 2. kiadás.* [online] <https://terebe.hu/keletkultinfo/kinizsi.html> (letöltés: 2020. okt. 8.)

⁹⁸ Farkas: *Az 1848/49-ki szabadságharcz hősnői*, 118.

⁹⁹ Farkas: *Az 1848/49-ki szabadságharcz hősnői*, 120–121.

¹⁰⁰ Szentkatolnai Bakk: *A női-honvéd-százados*, 145–146.

ütközetekben való részvétele is. Emellett alakja fellelhető néhány kortárs visszaemlékezés és naplőbejegyzés formájában, melyeket kortársai Júliáról írtak. Farkas Emőd munkáján alapszik az 1901-ben megjelent *Egy magyar amazon* című írás is, mely a Pesti Napló 62. számában olvasható.¹⁰¹ Három évvel később Hegedűs János *Magyar nők a nemzet nagy napjaiban* című munkájában Júlia egy egészen rövid tizenkét soros bejegyzést kapott, melyben több hiba is található. Júliát gazdag földbirtokosnőként írja le, aki a szabadságharc után az Újvilágban mint tengődő kocsmárosné hunyt el.¹⁰² A valóságban Júlia sohasem volt gazdag örökös, és ahogy láttuk, vendéglősként hunyt el Kairóban.¹⁰³

Bár a forrásokban található hiányosságok, Bányai százados abban a szerencsés helyzetben volt, hogy Szentkatolnai Bakk Endre a vizaknai közösség vallási vezetőjeként komolyan foglalkozott a múltjával, így számos döntő jelentőségű irat a birtokába került vagy átment a kezén. Mindezek ellenére Júlia sajtóbeli reprezentációja igen csekély, hiszen Farkas Emőd munkája mellett – melyet alapul vett a Pesti Naplóban 1901-ben megjelent cikk is – tudományosabb igényű vagy terjedelmesebb írás nem jelent meg róla a korszakban. Életével főleg politikai hír- és napilapok foglalkoztak, mindössze egy néhány sor erejéig.

Pfiffner Paulina

A tragikus sorsú Pfiffner Paulina Theresia a harmadik legismertebb honvédnőnek tekinthető, a szabadságharcban való részvételéről mégis sokkal kevesebb információval rendelkezünk, mint személyének utóéletéről, emlékezetéről. Paulina Pfiffner Félix és Müller Anna harmadik gyermekeként született a Csanád vármegyei Mezőhegyesen.¹⁰⁴ A „czéllövés, kocsizás, lovaglás, a szép férfias írás tökéletes elsajátításában” járatos Paulina¹⁰⁵ a vadászatok rendszeres résztvevőjeként „heves / vérmérsékletű, hirtelen fellobbanó mint betségű érzéssel úgy / bátorsággal is nagy mértékben bíró, a szó teljes értelmében igazi / férfias nő”¹⁰⁶ volt. Már színészként is Ligeti Kálmán álnév alatt férfi ruhát viselve csatlakozott egy erdélyi társulathoz,¹⁰⁷ majd a forradalom hírére a bécsi legionisták közé állt, és József Bem alatt harcolt Erdélyben.¹⁰⁸ A tihucui ütközet során 1849. január 4-én fogságba esett,¹⁰⁹ majd a nagy-szebeni kórházban felfedte valódi kilétét, így a galíciai Olchowze állomásra¹¹⁰ internálták apjához. A hazatérés után Paulina továbbra is férfiként kívánt élni, azonban ennek velejárójaként ismerkedett meg Pécskán egy K. Fáni nevű menekült nővel.¹¹¹ A visszautasított nő feljelentést tett, így politikai okok miatt 1853. szeptember 22-én vádat emelt ellene a Nagy-

¹⁰¹ *Egy magyar amazon*. Pesti Napló 52. évf. (1901) 62. sz. 16.

¹⁰² Hegedűs: *Nők a magyar nemzet nagy napjaiban*, 51.

¹⁰³ Szentkatolnai Bakk: *A női-honvéd-százados*, 145–147.

¹⁰⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár (a továbbiakban: MNL-BéNL) Mezőhegyesi római katolikus-keresztelő hiteles anyakönyv 1785–1895. Pfiffner Paulina Theresia

¹⁰⁵ Id. Mogyorósy János: *A hős honvéd leány*. Történelmi életrajz a szabadságharcból. Egy szöveg előtti arcképpel. Arad, 1887. 7–8.

¹⁰⁶ MNL-BéNL IV. B. 153. Békés-Csanád vármegye tisztii főorvosának iratai 1850–1860. 1853. évi Közegészségügyre vonatkozó főorvosi iratok 1388/1853. irat. Pfiffner Paulina jellemrajza

¹⁰⁷ Id. Mogyorósy: *A hős honvéd leány*, 10.

¹⁰⁸ Id. Mogyorósy: *A hős honvéd leány*, 11.

¹⁰⁹ Id. Mogyorósy: *A hős honvéd leány*, 12–14.

¹¹⁰ Az osztrák katonai névkönyvekből lehet tudni, hogy ekkor az apja már 1848-as áthelyezését követően Drohowyze állomáshelyen tartózkodott. *Militär Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*. Wien. Aus der kais. kön. Hof- und Staats – Aerarial – Druckerei, 1848. 421.

¹¹¹ Id. Mogyorósy: *A hős honvéd leány*, 18.

váradí Haditörvényszék.¹¹² Paulinát letartóztatták és Gyulára kísérték, ahol öngyilkosságot kísérelt meg: „fojo hó 1-ső napján reggeli 9 1/2 órakor – lelopván - a 3 /k vagy 4-/k szobában felaggatott töltött / pisztolyok közül egyet nem- messze az ágyához álva, magát keresz = / túl lötte”.¹¹³ Mivel ekkor már a fizikai vizsgálathoz kihívták Tormássy Lajos főorvost, azonnal kórházba szállították, majd körülbelül négy hét szenvedés után a mellén lévő nagyobb bemeneti seb, „melynek területe egy tenyérnyire lőporral volt égetve”, majdnem, a hátán lévő pedig teljesen begyógyult.¹¹⁴ Felépüléséhez ez sem volt elég, így 1853. szeptember 29-én 14 órakor elhunyt. A jegyzőkönyv szerint halálát a bal tüdőben és mellüregben felgyülemelő gennyes váladék okozta, mely elfertőződött és begyulladt.¹¹⁵ Paulinát halála másnapján méltatlanul a köztörvényes bűnözőknek, öngyilkosoknak vagy nincstelének járó „komisz kopersóban”, jelöletlen sírban temették el, a sírkert¹¹⁶ keleti oldalán lévő árokban.¹¹⁷ Halála után egy évvel szüntették meg az ellene folyó vizsgálatot.¹¹⁸

Pfiffner Paulina életéről elsőként Mária hűgának férje, Kovács József¹¹⁹ emlékezett meg, aki személyesen ismerte sógornőjének tragikus sorsát. Paulináról írt életrajzi regénye 1869-ben jelent meg *Egy magyar amazon* címmel.¹²⁰ A Kovács József-féle életrajz vonatkozását átvéve 1887-ben *A hős honvéd leány*¹²¹ címmel jelent meg a második életrajz, melyet id. Mogyoróssy János gyulai helytörténész, a Békésmegyei Nyilvános Múzeum direktora állított össze.¹²² A két életrajzt követően nem mindennapi életére és annál méltatlanabb elföldelésére egy 1886-os cikkben hívták fel a figyelmet a *Békés* című lapban. A szerző, Bodoky Zoltán és Beliczey István főispán kezdeményezésére adakozást hirdettek egy méltó síremlék állítására.¹²³

A pozitív reakció helyett azonban D. A. úr válaszolt a legélcesebben a hirdetésre a *Békés-Gyulai Híradó* 33. számában, miszerint szenzációhajásznak nevezte, hogy a *Békés* előbb jelentette meg az adakozásra irányuló felhívást, mint riválisa, a *Békés-Gyulai Híradó*.¹²⁴ Miután a nemes cselekedet szinte azonnal ellenállásba ütközött, a helyzetet az id. Mogyoróssy

¹¹² MNL-OL, D 299. A Bach-korszakban politikai szempontból rendőri megfigyelés alatt állt gyanús személyek nyilvántartási lapjai. 9. doboz. 177. irat. *Pfiffner Pauline*. Rendőri nyilvántartó lapján ekkor már főhadnagyként van feltüntetve.

¹¹³ MNL-BéNL IV. B. 153. Békés-Csanád vármegyei tiszti főorvosának iratai 1850–1860. 1853. évi Közegészségügyre vonatkozó főorvosi iratok 1388/1853. irat. Pfiffner Paulina jellemrajza.

¹¹⁴ MNL-BéNL IV. B. 153. Békés-Csanád vármegyei tiszti főorvosának iratai 1850–1860. 1853. évi Közegészségügyre vonatkozó főorvosi iratok 1388/1853. irat. Pfiffner Paulina jellemrajza.

¹¹⁵ MNL-BéNL IV. B. 153. Békés-Csanád vármegyei tiszti főorvosának iratai 1850–1860. 1853. évi Közegészségügyre vonatkozó főorvosi iratok 1388/1853. irat. Pfiffner Paulina elhalálzásáról a kórházban jelentés.

¹¹⁶ Nagymagyarvárosi sírkert, ma gyulai Szentháromság temető.

¹¹⁷ Id. Mogyoróssy: *A hős honvéd leány*, 21–25. A korszakban jellemző volt, hogy az öngyilkosokat a temető egyik szélő, mindentől kieső részében temették el.

¹¹⁸ MNL-OL D 299. A Bach-korszakban politikai szempontból rendőri megfigyelés alatt állt gyanús személyek nyilvántartási lapjai. 9. doboz. 177. irat. *Pfiffner Pauline*.

¹¹⁹ Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK), Gyászjelentések: *Kovács Józsefné Pfiffner Mária gyászjelentése*; Id. Mogyoróssy: *A hős honvéd leány*, 18.; *Halálozás*. Békés 35. évf. (1903) 45. sz. Melléklet

¹²⁰ Kovács József: *Egy magyar amazon*. Arad, 1869.

¹²¹ Id. Mogyoróssy: *A hős honvéd leány*, id. mű

¹²² MNL-BéNL XIV. 4./1. Mogyoróssy János, id. (1805–1893) történész, múzeumalapító irathagyatéka 1603, 1710–1884. 1886. 1. dosszié

¹²³ Bodoky Zoltán: *Egy jeltelen sír*. Békés, 5. évf. (1886) 40. sz. 2.

¹²⁴ Bodoky Zoltán: *D. A. urnak*. Békés, 5. évf. (1886) 42. sz. 3.

János által összehívott, sírkőállítással kapcsolatos értekezlet oldotta meg.¹²⁵ Végül megállapodás született, hogy az emlékkőállítás ügyeit a külön erre a célra létrehozott hetes bizottság fogja intézni, mely a következő tagokból állt: dr. Kovács István, Zöldy János, Terényi Lajos, Dömény Lajos, Mogyoróssy János, Christó Miklós és Bodoky Zoltán. Az ügymenet azonban ismét nehézségekbe ütközött, mivel a bizottság tagjainak fele nem jelent meg időben az alakuló ülésen, melyet így el kellett napolni.¹²⁶ Miután másodszorra már sikerült a szervezetnek hivatalosan felállnia, megkezdték a gyűjtőívek kiadását,¹²⁷ amit jótékony célú rendezvényekkel is próbáltak segíteni. Az adakozásra való kedvet cirkuszi előadásokkal,¹²⁸ Woititz Gusztáv zongoratanár jóvoltából hangversenyekkel is élesztették, aki zeneműveit is eladásra kínálta, s a bevétel egy részét a sírkőemelésre ajánlotta fel.¹²⁹ 1888. június 10-én megállapodás történt egy 400 forintos dízsíremlék elkészítésére,¹³⁰ végül 1888. augusztus 26-án került sor az emlékoszlop leleplezésére.¹³¹ Az ünnepségen dr. Kovács István megyei főorvos tartotta az emlékbeszédet.¹³² Emellett E. Kovács Gyula, a kolozsvári színház művészeinek előadásában elhangzott a *Pfiffner Paulina emlékezete* című vers, melyet Thuróczy Béla, szeghalmi szolgabírói joggyakornok írt.¹³³ Christó Miklós olvasta fel ezt követően Paulina életrajzát, amit a helyi kórus előadása követett. A napot a szobor fenntartási költségeinek fedezését célzó táncmulatság zárta a Korona vendéglőben,¹³⁴ melyhez külön emléklap is készült, melyen újabb adakozásra kérték a résztvevőket.¹³⁵ A felállított emlékoszlop karbantartásának feladata később Gyula város tanácsának kezébe került, aminek céljából létrehozták a Pfiffner Paulina sírkőalapot. A Békés Megyei Levéltárban a sírkőalapot érintő iratok közül ma is olvasható az alap 1910.,¹³⁶ 1911.,¹³⁷ 1913.¹³⁸ és 1914.¹³⁹ évi zárszámadása, ami hézagosan ugyan, de mutatja, hogy a sírkőalap a Nagy háború alatt is vélhetően működött.¹⁴⁰ A Pfiffner Paulina-alap folyamatos működését mutatja, hogy 1916. május 23-án, még a háború második évében is megtartották az éves közgyűlést, bár az ülésen még mindig az 1914. évi zárszámadást tárgyalták.¹⁴¹

Paulina személyéről, életéről a legtöbb írás a *Békés* című lapban jelent meg. A fővárosban egyedül a *Budapesti Hírlap* közölt róla cikkeket 1886 és 1888 között, melyekből értesülni

¹²⁵ *Felhívás* Békés, 5. évf. (1886) 44. sz. 3.

¹²⁶ *A hetes bizottság ülése; Pfiffner Paulina; A hetes bizottság*. Békés, 5. évf. (1886) 45. sz. 3.

¹²⁷ *Felhívás*. Békés, 5. évf. (1886) 46. sz. 1.

¹²⁸ *Jótékonycélú előadás; Pfiffner Paulina emlékezete*. Békés, 6. évf. (1887) 6. sz. Melléklet

¹²⁹ *Beküldetett; Zongora-tanító minőségben*. Békés, 6. évf. (1887) 36. sz. 5.

¹³⁰ *A Pfiffner Paulina*. Békés, 7. évf. (1888) 24. sz. 3.

¹³¹ Ez azonban nem jelentette azt, hogy a síremlék alatt helyezték volna el a hamvakat, tehát Paulina lényegében még mindig ugyanolyan méltatlan módon, jelöletlenül sírban feküdt.

¹³² *A gyulai amazon*. Budapesti Hírlap, 8. évf. (1888) 238. sz. 7.

¹³³ *Jótékonycélú előadás; Pfiffner Paulina emlékezete, 7. Melléklet*.

¹³⁴ *A gyulai amazon, 7.*

¹³⁵ *Emléklap*. Békés, 7. évf. (1888) 35. sz. 3-4. Melléklet.

¹³⁶ 1910: MNL-BéML IV. (Képviselőtestületi jegyzőkönyvek.) 402. a. (Békés Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai) 52. kötet. 1206 bgy 16270/1911.

¹³⁷ 1911: MNL-BéML IV. 402. a. 1147. bgy 17243. ikt. /1912.

¹³⁸ 1913: MNL-BéML IV. 402. a. 959. bgy 14943/1914 ua. 58. kötet.

¹³⁹ 1914: MNL BéML IV. 402. a. 281 bgy. 4418. ikt. / 1916.

¹⁴⁰ 1914: MNL BéML IV. 402. a. 281 bgy. 4418. ikt. / 1916.

¹⁴¹ MNL BéML IV. 402. a. 281 bgy. 4418. ikt. / 1916.

lehetett a sírkőállítás tervéről¹⁴² és magáról a megvalósításról,¹⁴³ valamint olvasható róla egy hosszabb életrajz is.¹⁴⁴ Emellett a *Századok* is közzétette Tárca rovatában id. Mogorósy János életrajzának rövid kivonatát.¹⁴⁵ A róla megjelenő cikkek többsége tehát helyi kiadványokban volt olvasható, így talán nem véletlen, hogy a nagyobb '48-as összefoglalókba, mint Boross Vilmos,¹⁴⁶ Vahot Imre és Gánóczy Flóris,¹⁴⁷ Vargyas Endre,¹⁴⁸ Hegedűs János¹⁴⁹ vagy Gracza György köteteibe¹⁵⁰ nem került be a mezőhegyesi honvédnök neve. Egyedül Jókai Mór, Bródy Sándor és Rákosi Viktor *Ezernyolczszáz negyvennyolcz* című munkájában találkozunk vele említés szintjén egy egykorú rajz kíséretében.¹⁵¹ Pffifner Paulina emlékezetének ápolásába jelentős összegeket és tetemes energiát fektettek be, ugyanakkor mégsem mondható el, hogy a dualizmus időszakában nemzeti szintű elismertségre tett volna szert.

Néhány honvédnőről, bár gazdagabb életrajzi írások nem születtek, a sajtó említés szintjén megemlékezett. Sajnos az esetek többségében ez a gyászrovaton belüli két sornál nem jelentett többet. Így ismerhetjük meg Bajcsy Ludovika¹⁵² vagy özv. Vitéz Antalné Doby Zsuzsanna nőhonvédek neveit.¹⁵³ A vizsgált korszakhoz képest egy korábban megjelent cikkben olvasható Benkovszky Mária huszár őrmester esete, aki Sopronban férjhez ment volt zászlótartójához.¹⁵⁴ Részletes információk nem állnak rendelkezésre, de találkozunk még Szilágyi Ida esetével, aki a pesti bizottmánynál igazolta honvéd múltját,¹⁵⁵ és Viola Anna honvédtizedessel, akinek beszámolója szerint szerelmével és későbbi férjével, Mészáros Károllyal együtt jelentkeztek a 33. honvéd zászlóaljba, végigküzdötték a szabadságharcot, majd hazatérve összeházasodtak, és 1868-ig, a férj haláláig együtt éltek. A honvéd tizedesi rendfokozatot elérő Viola Anna idős asszonyként Temesváron tengődött, de 1882-ben a Budavár bevételének 33. évfordulójára rendezett ünnepségre fellátogatott Pestre.¹⁵⁶ Az idős honvédnök javára adakozást is indítottak.¹⁵⁷ Részletesebb cikket írt Egerváry Potemkin Ödön¹⁵⁸ Nyári Mariról *A honvéd-vadászkisasszony* címmel, melyben kitér a színésznő honvéd múltjára,¹⁵⁹ Aschermann Ferenc ezredes¹⁶⁰ alatti szolgálataira, komáromi hőstettére, majd a Josef Prottmann

¹⁴² *Egy nőhonvéd emléke.* Budapesti Hírlap, 6. évf. (1886) 300. sz. 10.

¹⁴³ *A gyulai amazon,* 7.

¹⁴⁴ *A gyulai amazon,* 4.

¹⁴⁵ *A hős honvéd leány.* Századok, 22. évf. (1888) 93.

¹⁴⁶ Boross Vilmos (szerk.): *Szabadságharcunk emléke.* Budapest, 1898.

¹⁴⁷ Vahot Imre – Gánóczy Flóris (szerk.): *Honvédek könyve.* 1. köt. Pest, 1861.

¹⁴⁸ Vargyas: *Magyar szabadságharcz története,* id. mű.

¹⁴⁹ Hegedűs: *Nők a magyar nemzet nagy napjaiban,* id. mű.

¹⁵⁰ Gracza György: *Az 1848-49-iki Magyar Szabadságharcz Története.* 1–5. köt. Budapest, 1894., 1898.

¹⁵¹ Jókai–Bródy–Rákosi (szerk.): *Ezernyolczszáz negyvennyolcz Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz története képekben,* 160.

¹⁵² *Gyászrovat.* Pesti Napló, 56. évf. (1905) 162. sz. 15.

¹⁵³ *A nőhonvéd halála.* Pesti Hírlap, 24. évf. (1902) 293. sz. 9.; *Halálozások.* Pesti Hírlap, 24. évf. (1902) 279. sz. 10.

¹⁵⁴ *Hírharang.* Hölgyfutár, 1. évf. (1850) 86. sz. 367.

¹⁵⁵ *Egy nőhonvéd.* Eger – hetilap (1867) 32. sz. 265.

¹⁵⁶ *Viola Anna, honvédkáplár.* Budapesti Hírlap, 13. évf. (1893) 140. sz. 7.

¹⁵⁷ *Adakozás.* Budapesti Hírlap, 13. évf. (1893) 144. sz. 5.

¹⁵⁸ Egervári Potemkin Ödön In: Bona: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban,* 2. köt. 711.

¹⁵⁹ Egerváry P. Ödön: *A honvédhadnagy-kisasszony.* Budapesti Hírlap, 4. évf. (1884) 225. sz. 1–2.

¹⁶⁰ Bona: *Tábormokok és törzstisztek szabadságharcban,* 94.

pesti rendőr főnökkel való kapcsolatára és kémtevékenységére.¹⁶¹ 1884-ben a Normafa kapcsán is olvashatunk egy szórakoztató történetet Nyári Mariról, szintén a *Budapesti Hírlap* hasábjain.¹⁶² Végezetül négy honvédnő neve az 1891-ben a Mikár Zsigmond-féle *Honvéd-Névkönyvben* is fellelhető, de róluk már végképp nem tudhatott semmit a dualizmus korának embere.¹⁶³

Álhonvédnők, avagy az utókor kegyeltjei

Az álhonvédnők kérdése, több szempontból is problematikus. Néhány esetben tudatos szándékkal felépített megtévesztésről van szó, amelynek anyagi, illetve presztízsbeli pozitív hozadéka is voltak, míg néha egyszerűen értelmezésbeli tévedés eredménye egy-egy nő honvédnőként való beállítása. Ilyen például Farkassányi Mihályné esete, akiről a *Századok* 1908-as számának tárca rovata a következő sorokat közli: „A mártirasszony. (Farkassányi Mihályné, honvédkapitányi rangra emelkedett hős magyar nő; megh. 1850. jan. 11. az aradi várban, a halálos ítélet végrehajtása előtt.) Gedeon Géza. Budapesti Hírlap, 1906. ápr. 16.”¹⁶⁴ Az említett mártír asszony története egyáltalán nem támasztja alá, hogy honvédkapitányi rangra emelkedett volna. Valójában férje, Farkassányi Mihály huszár főhadnagyként szerelt le a császári királyi hadsereg kötelékéből,¹⁶⁵ így a honvédseregbe is honvéd főhadnagyként lépett be, de valójában őrnagyi rangig vitte.¹⁶⁶ Emellett a *Századok* tárcájában feltüntetett téves forrásmegjelölést a Hadtörténelmi Közlemények 1911-ben közölt repertóriumára továbbörökíti.¹⁶⁷

Hasonló a helyzet Szentpáli Janka esetében is. Homoródszentpáli Szentpály Johanna Karolina Erzsébet, Szentpály László máramarosi főispán leánya 1851-ben ismerkedett meg későbbi férjével,¹⁶⁸ boczonádi Szabó József honvéd őrnaggyal.¹⁶⁹ A kezdetben halálra, majd tizenhat év várfogságra ítélt fogoly és az előkelő Szentpáli Janka hat évig levelezett. Miután Szabó József kegyelmet kapott, levelezésüket Janka ki is adta.¹⁷⁰ Kötetében a következő sorok olvashatóak: „A férfiak özvése megfosztott bennünket minden nemesebb céltől, és igen kis körre szorította tevékenységünket. Nem kívánom én, hogy a nő szónokoljon, sem hogy karddal kezében hadakozzék...”¹⁷¹ Saját szavai is kikerülhetetlenül megkérdőjelezik honvédnő múltját, mely indokolná, hogy neve minden nagyobb ’48-as összefoglaló munkában szerepel. Bár többlet információt sohasem kapunk, rendszeres időközönként olvashatunk

¹⁶¹ Egerváry P.: *A honvédhadnagy-kisasszony*, 1–2.

¹⁶² *A Normafáról*. Budapesti Hírlap, 4. évf. (1884) 220. sz. 1–3.

¹⁶³ Özv. Gordics Fülöpné (Battonya); Özv. Türkös Mártonné (Battonya); Özv. Rác Zsózné sz. Deák Anna (Kolozsvár). Mikár: *Honvéd-Névkönyv*, 22., 23., 194.

¹⁶⁴ *Tárca*. *Századok*, 42. évf. (1908) 1. füzet. 945.

¹⁶⁵ Bona: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*, 1. köt. 334.

¹⁶⁶ Gedeon Géza: *A mártír asszony*. Budapesti Hírlap, 26. évf. (1906) 12–13. Farkassányi Mihály valószínűleg nem őrnagyi, hanem századosi rendfokozatig vitte a honvédseregben, mivel a gyászjelentésén is honvéd századosként szerepel. *Farkassányi Mihály gyászjelentése*. OSZK. Gyászjelentések. [online] <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/223897> (letöltés: 2022. szept. 20.)

¹⁶⁷ *A Magyar hadtörténelmi irodalom repertóriumára. 1897–1909-ig*. Hadtörténelmi Közlemények, 1911. évf. (1911) 139–140.

¹⁶⁸ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 13. köt. Budapest, 1909. 230–231.

¹⁶⁹ Bona: *Tábornokok és törzstisztek szabadságharcban*, 301.

¹⁷⁰ Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*, 13. köt. 230–231.

¹⁷¹ Szentpáli Janka: *Egy aradi fogoly levelezése menyasszonyával*. 1. köt. Budapest, 1904. 19.

róla Jagello Apollónia társaságában, például az 1861-es *Honvédek könyvében*,¹⁷² a Vargyas-féle *Magyar Szabadságharc történetében*,¹⁷³ Gracza György összefoglalóiban,¹⁷⁴ a Jókai–Bródy–Rákosi nevével fémjelzett kötetben¹⁷⁵ és a '48-as amazonokkal foglalkozó több cikkben.¹⁷⁶ Hegedűs János kötetében, a *Magyar nők a nemzet nagy napjaiban* oldalain a következő sorok olvashatók: „Szentpály Janka, Jagello Apollónia, csak midőn már fegyverrel kezükben a harcmezőn lehelték ki hőn szerető szivök utolsó dobbanását, az őket kifosztó sirások által fedeztettek fel, hogy mint nők harcolták azokat a napokat.”¹⁷⁷ Bár a történet ténylegesen megindító, Szentpáli Janka bizonyíthatóan 1908-ban hunyt el,¹⁷⁸ írói munkássága mellett pedig nem találni utalást arra, hogy harci tevékenységet is folytatott volna, még a későbbi férjével, boczonádi Szabó Józseffel folytatott levelezésében sem.¹⁷⁹

Említést kell még tennünk Dembiński Tivadarné Hogl Emíliáról,¹⁸⁰ mivel Urvári Lajos *Hölgyhonvédek* című írásában a következő sorok olvashatók róla: „Hogel kisasszony gróf Dembinszky neje lón, s hölgyhonvédeink száma egy lelkes bajnokkal szaporodott.”¹⁸¹ Emília személye több mint ellentmondásos már saját kortársainak szemében is, így több szempontból sem érdemes bajnoknőink koszorújához illeszteni. A bécsi hadmérnöki akadémián végzett Dembiński Teodor gróf¹⁸² Damjanich János,¹⁸³ Kiss Ernő¹⁸⁴ és Asbóth Sándor társaságában Temesváron került kapcsolatba a jómódú Hogl családdal. Emília apja, Hogl Károly kora egyik nagyvállalkozója volt, aki kereskedelemmel, gyárak alapításával (gyertya -, fonal- és gyapjúszövő, selyemfonó gyárak) bank- és váltóüzletekkel foglalkozott. Dembinski Tivadar 1847-ben eljegyezte Emíliát, majd 1849-ben, miután csatlakozott a magyar honvédséghez, és később nagybátyja, Henrik kérésére vállalta 1849 áprilisában a temesvári ostrom mérnökkari tisztjének pozícióját, feleségül is vette. A szabadságharc leverését követően ők is csatlakoztak a Kossuth Lajos személye körül csoportosuló emigráns magyarokhoz Vidinben.¹⁸⁵ Emília személyéről kortársainak is erősen megosztott volt a véleménye. Rombauer Róbert, Emília második férje nyilvánvalóan pozitívabb képet kívánt festeni nejről, mint Kossuth Lajos titkára, Szöllösy Ferenc, aki hol „Éva anyánk sarjadékának”, hol a „mérnök-százados Dulcinejának” vagy „Hipocratesné”-nek nevezi. Több számára nem tetsző jelenetet

¹⁷² Vahot–Gánóczy (szerk.): *Honvédek könyve*, 1. köt. Írja be az egyenletet ide 107.

¹⁷³ Vargyas: *Magyar szabadságharc története*, 46–47.

¹⁷⁴ Gracza: *Az 1848-49-iki Magyar Szabadságharc Története*, 3. köt. 40.

¹⁷⁵ Jókai–Bródy–Rákosi (szerk.): *Ezernyolcszáz negyennyolc Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben*, 160.

¹⁷⁶ S. H.: *Női katonák*. Magyar Szemle, 4. évf. (1892) 24. sz. 284.; Hegedűs János: *Magyar nők az önvédelmi harcban*. Tolnamegyei Közlöny, 32. évf. (1904) 29. sz. 1.; Konczné Karácson Ottilia: *Ünnepi beszéd március 15-én*. A Debreceni Református Egyház Felsőbb Leányiskolája és a vele kapcsolatos Internátus és Elemi Leányiskola Értesítője az 1909-1910-ik iskolai évről, 36. évf. (1910) 7.

¹⁷⁷ Hegedűs: *Nők a magyar nemzet nagy napjaiban*, 53.

¹⁷⁸ Szabó Józsefné Szentpáli Janka *gyászjelentése*. OSZK Gyászjelentések. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/576287#> (letöltés: 2022. júl. 28.)

¹⁷⁹ Szentpáli Bakk: *Egy aradi fogoly levelezése menyasszonyával*, id. mű.

¹⁸⁰ Hogl Emíliáról bővebben lásd: Várdy Béla: *Magyarok az Újvilágban*. Budapest, 2000. 90–93.; Merényi Hajnalka: „*Átültetett virágok*”. In: Fábri–Várkonyi (szerk.): *A nők világa*, 181–184.

¹⁸¹ Urvári: *Hölgyhonvédek*, 109.

¹⁸² Bona: *Tábornokok és törzstisztek szabadságharcban*, 133.

¹⁸³ Bona: *Tábornokok és törzstisztek szabadságharcban*, 131.

¹⁸⁴ Bona: *Tábornokok és törzstisztek szabadságharcban*, 198.

¹⁸⁵ Rombauer Róbert: *Egy magyar nő élete az emigrációban*. Budapest Szemle, 155. köt. (1913) 439–441. sz. 286–291.

is felidéz, miszerint összetörte az edényeit, hogy az egykori kormányzóelnöktől újakat kérhessen, vagy a beteg férje ápolása helyett inkább Kossuth rendszeres látogatója volt, akivel „mint két nyögdecselő gerlicze” csipegették „a Kossuth kezében lévő szőlőgerezd szemjeit”.¹⁸⁶ Egyesek ártatlannak tartották Kossuth és Dembinskiné kapcsolatát, akiben kedves odaadást láttak, hiszen „Szerencsére addig is akadt egy bájos, kellemes, jószívű hölgy – egy lengyel kapitány neje – ki minden idejét Kossuth Lajos vigasztalásának szentelte”.¹⁸⁷ Ezzel szemben Kossuth bizalmasai, Asbóth Sándor,¹⁸⁸ László Károly¹⁸⁹ és Bodola Lajos¹⁹⁰ egyre kevésbé nézték jó szemmel a viszonyt. László Károly nem véletlenül igyekezett Kossuthné minél korábbi megérkezését kieszközölni, a sumlai szirént pedig valahogy eltávolítani: „...így valahára megértük azt, hogy [...] eltávozott azon veszélyes Syrén, ki ingerlő bájaival és csábjaival Magyarhonban nyomor közt bujkáló nejét s állása fontosságát vele szinte feledteté s Őt imádó nemzetétől csaknem magával ragadá. Önsorsának átadva, minden Kossuthot és nemzetét szerető magyar menekvő örömeire, mindnyájunk megvetésével távozott.”¹⁹¹ Kossuth Lajosra tett hatása mellett Emília osztrák kémeikkel, köztük Jasmagy Gabriellel¹⁹² is kapcsolatba kerülhetett. Jasmagy szavait idézve: „Dembinski grófnét csak addig értékelhettem és használhatom, míg a pillanat el nem érkezik, amikor maga is rájön, hogy az én lelkületemben igen nagyot tévedett és saját magát is megtévesztette. E pillanattól kezdve használhatatlan lesz a jó ügyre nézve.”¹⁹³ Bár nem feltétlenül bizonyítható, hogy Hogl Emília tudatában volt Jasmagy Gabriel valódi kilétének, hiszen a Kossuth elleni merényletkísérlet mímeltségével végül megakadályozta, ugyanakkor osztrák részről elismerő szavak is olvashatók róla, miszerint „Dembinskiné az Oriensen levő osztrák ügynökségek főnökeinek Kossuth sumlai tartózkodása alatt, majd később Konstantinápolyban is, kitűnő szolgálatokat teljesített”.¹⁹⁴ Mindezt összevetve Hogl Emília erkölcsi értékeit nem minősítve sem sorolható a honvéd bajnoknők sorába, hiszen sem önmaga, sem férje, sem kortársai nem tesznek említést arról, hogy valaha is katonai szolgálatot teljesített volna.

A honleányok különleges képviselője Inkey Kázménné Berchtold Eleonora.¹⁹⁵ Az eszményi szép Inkey bárónőről több honvéd is elismerően nyilatkozott emlékiratában, főként Egressy Ákos hadnagy¹⁹⁶ és Degré Alajos százados.¹⁹⁷ Az előkelő Berchtold Eleonora a szabadságharc folyamán végig elkísérte férjét,¹⁹⁸ palini Inkey Kázmér őrnagyot, a 47. honvédzászlóalj parancsnokát.¹⁹⁹ Degré visszaemlékezései szerint „közelében volt mindég, s ahol Kázmérék táboroztak, a szomszéd faluban szállásolt a nő. Mikor Inkey Kázmér őrnagy lón, neje

¹⁸⁶ Szöllősy Ferenc: *Kossuth és a magyar emigráció török földön*. Lipcse, 1870. 13–17.

¹⁸⁷ Szedlák Mátyás: *Leleplezések a magyar szabadságharc és a magyar emigráció idejéből 1848–1861*. Budapest, 1897. 51.

¹⁸⁸ Bona: *Tábormokok és törzstisztek szabadságharcban*, 94.

¹⁸⁹ Bona: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*, 2. köt. 361–362.

¹⁹⁰ Bona: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*, 1. köt. 184.

¹⁹¹ Hajnal István: *A Kossuth-emigráció Törökországban*. 1. köt. Budapest, 1927. 418–419.

¹⁹² Gabriel Jasmagy a törökországi osztrák kémszervezet megalapítója és irányítója volt. Róla bővebben lásd.: Gonda György: „...Egressy Gábor színész és Kossuth kormánybiztos”. *Aetas*, 21. évf. (2006) 4. sz. 116–120.

¹⁹³ Hajnal: *A Kossuth-emigráció Törökországban*, 345.

¹⁹⁴ Hajnal: *A Kossuth-emigráció Törökországban*, 346.

¹⁹⁵ *Inkey Kázménné*. *Hölgyfutár*, 12. évf. (1861) 119. sz. 950.

¹⁹⁶ Bona: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*, 1. köt. 349.

¹⁹⁷ Bona: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*, 1. köt. 273.

¹⁹⁸ Degré Alajos: *Visszaemlékezéseim*. Budapest, 1983. 397.

¹⁹⁹ Bona: *Tábormokok és törzstisztek szabadságharcban*, 182.

is lóra ült, s ezután mindég oldalánál lovagolt. [...] kezében aranygombos lovarostor van, s nyergének két oldalán a bőrtokból ezüsttel kivert pisztolyok kandikálnak ki.”²⁰⁰ Egressy Ákos is hasonló módon emlékszik vissza a bátor Inkey Kázmérré: „...férjét az egész hadjárat alatt híven, elszántan kísérte, s olykor csatáink színhelyén is megjelent lóháton a férje oldalán.”²⁰¹ A hősnők sorát méltán gyarapító bárónő története Hegedűs János összefoglaló munkájába is bekerült, a következő sorok olvashatók róla: „Ő maga lóháton nemcsak a táborba, de még a csata tüzébe is követi bátor férjét. Budavár bevételénél, hol férje mint őrnagy második, ki a várfalakra lép: lóháton ront a csata tüzébe s ha Egressy Ákos hadnagy más társaival vissza nem tartja: itt leli biztos halálát.”²⁰² Nem egyértelmű, hogy ezen sorok esetében Inkey Kázmér őrnagyról vagy feleségéről van szó, ugyanakkor mivel sem Egressy Ákos, sem Degré Alajos visszaemlékezésében ez a jelenet nem olvasható, valószínűsíthető, hogy Inkey bárónő, bár a csatatereken tartózkodott – önvédelmi céllal pisztolyokat is hordott magánál –, mégis inkább jelenlétével és megingathatatlan tartásával erősítette a honvédeket.

Az álhonvédnök jelenségének legkiemelkedőbb alakja egyértelműen Jagello Apollónia. Szentpáli Janka és a vele organikus párost alkotó Jagello Apollónia neve általában a korszak női amazonjairól értekező művekben sűrűn előfordul. Magyarországon elsőként 1861-ben olvashatunk Jagelló Apollóniáról Urvári Lajos *Hölgyhonvédek* című írásában: „A női amazonok közül, kik karddal kezökben harczoltak a hon ügyéért, kettő esett tudomásunkra. A gazdag Szentpály és a bájós Jagello Apollónia, ki száműzetésében is huszárdolmányt viselt s hősi dolgairól regélt.”²⁰³ Urvári sorai futótűzként terjedtek, így Apollóniáról olvashatunk Vargyas Endre 1867-es kötetében,²⁰⁴ Gracza György öt kötetes összefoglalójában,²⁰⁵ a Jókai Mór, Bródy Sándor és Rákosi Viktor szerkesztette, a millennium alkalmából megjelent díszművében²⁰⁶ vagy Hegedűs János 1904-ben megjelent, *Magyar nők a nemzet nagy napjaiban* című művében.²⁰⁷ A korábban felsorolt összefoglaló munkák egyike sem különösebben informatív, de Hegedűs János munkája bizonyos szempontból megtévesztő is. Apollónia személyéről a magyar sajtó is hasonlóan információszegény közleményekben emlékezik meg. Olvashatunk 1904-ben a *Tolna Megyei Közlönyben* egy ajánlást Hegedűs János kötetéről, melyet megrendelésre kínál.²⁰⁸ 1888-ban *Női katonák* címmel olvasható egy cikk a *Magyar Szemlében*, ahol Jagello Apollónia és társnője (a cikk tévesen Máriaként említi), Szentpáli Janka azonos alakulatban, huszárokként szolgáltak.²⁰⁹ Hasonló módon emlékezik meg a *Székely Lapok* is Apollóniáról Lebstücker Mária, Szentpáli Janka és Bányai Júlia kíséretében.²¹⁰ Szintén olvashatunk a két 'hősnőről' a debreceni Református Dóczi leánygimnázium

²⁰⁰ Degré: *Visszaemlékezéseim*, 397.

²⁰¹ Egressy Ákos *hadnagy emlékirata* [részletek]. In: Hermann Róbert – Bona Gábor – Molnár András: *A 47. honvédzászlóalj története, 1848–1849*. Zalaegerszeg, 2021. 282.

²⁰² Hegedűs: *Nők a magyar nemzet nagy napjaiban*, 53.

²⁰³ Urvári: *Hölgyhonvédek*, 107.

²⁰⁴ Vargyas: *Magyar szabadságharcz története*, 363–364.

²⁰⁵ Gracza: *Az 1848-49-iki Magyar Szabadságharcz Története*, 3. köt. 40.

²⁰⁶ Jókai–Bródy–Rákosi (szerk.): *Ezernyoleszáz negyvennyolc Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz története képekben*, 160.

²⁰⁷ Hegedűs: *Nők a magyar nemzet nagy napjaiban*, 51.

²⁰⁸ Hegedűs János: *Magyar nők az önvédelmi harczban*. Tárca. Tolnamegyei Közlöny, 32. évf. (1904) 29. sz. 1–2.

²⁰⁹ S. H.: *Női katonák*, 284.

²¹⁰ Melléklet a „Székely Lapok” 36. számához. Székely Lapok, 28. évf. (1898) 36. sz. 3.

és internátus iskolai értesítőjében.²¹¹ Mindezzel szemben New Yorkban már 1860-ban életrajz született a lengyel-magyar hősnőről. Életről összefoglalóan olvashatunk Sarah Josepha Hale *Woman's Record; or, Sketches of all Distinguished Women, from The Creation to A. D. 1854* című munkájában.²¹² Apollónia katonai pályafutása és életrajza ráadásul annyira ismertté vált, hogy egy polgárháborús katonanő, név szerint Madame Loreta Janeta Velazquez példaképének tekintette, sőt a hősnő személye annyira inspirálta őt, hogy még Apollónia szülővárosába, Krakóba is ellátogatott egy alkalommal.²¹³ Velazquez szintén férfi ruhában, álnéven harcoló amazon volt, aki polgárháborús emlékeit öntötte írásba, de kötetében a számára inspiráló női példaképek életrajzai is helyet kaptak, köztük kiemelt helyen Jagello Apollóniáé.²¹⁴

Mindez alapján a magyarok Jagello Apollónia személyével kapcsolatban három dologban voltak bizonyosak: Apollónia harcolt a szabadságharcban, huszárdolmányt viselt és száműzetésben élt, tehát a fegyverletételt követően ő is emigrált. Ezzel szemben az Amerikában ekkor már közkezen forgó információk szerint Apollonia lengyel-magyar hősnő volt, akinek ereiben királyi vér folyt, harcolt a krakkói és a bécsi barikádokon, majd Magyarországra szökött, ott volt az enesei ütközetben, mely után hadnagyi rangra emelkedett. Harcolt Klapka György tábornok oldalán Győr bevételénél, később Komáromban kórházi állást kapott, végül pedig az erőd kapitulációját követően Hamburgba, majd Újházy László kormánybiztos kíséretéhez csatlakozva az Egyesült Államokba emigrált.²¹⁵ A magyar Jeanne d'Arc-ra mindenki kíváncsi volt, folyamatos viták folytak, hogy vajon ezredes, őrnagy vagy adjutáns lehetett-e a magyar hadseregben.²¹⁶ Apollónia a magyar emigránsok segítségével a Fehér Házba is eljutott, ahol többször látták Zachary Taylor elnök társaságában.²¹⁷ Az amerikai kormány a szabad földekből is felajánlott egy birtokot a hősnő számára,²¹⁸ amikor pedig a magyarok 1850 januárjában bizottságot szerveztek Kossuth Törökországból való kiszabadítására, s ennek érdekében gyűjtést kezdeményeztek, a pénztárnok szerepét Jagello kisasszonyra bízták.²¹⁹ Apollónia annyira közkedvelt személyiség volt, hogy egy Bibory nevű magyar festő állítólag egy allegorikus képen meg is örökítette a „hősnő” vonásait.²²⁰ Társadalmi befolyását mutatta az is, hogy véleménye olykor döntően meghatározta egyes üzletek jövőjét. Például egy Williams néven működő női szabászatról többször is elismerően nyilatkozott, s ennek tulajdonosa László Károly szerint tíz éven belül már aranyhintón járt.²²¹

De vajon mi is a valóság a dicsőítő életrajzok és a hősi halálát taglaló történetek mögött? Jagello Apollónia valószínűleg fiktív életrajzainak bemutatására a jelen tanulmány keretei

²¹¹ Konczné Karácson: *Ünnepi beszéd március 15-én*, 7.

²¹² Hale, Sarah Josepha: *Woman's Record; or, Sketches of all Distinguished Women, from The Creation to A. D. 1854*. New York, 1860. 704–706.

²¹³ Wong, Celia: *Two Polish Women in the Confederacy*. Polish American Studies, vol. 23. (1966) No. 2. 99–100.

²¹⁴ Velazquez, Madame Loreta Janeta: *The women in battle: A narrative of the Exploits, Adventures, and Travels of Madame Loreta Janeta Velazquez, otherwise known as lieutenant Harry T. Buford, Confederate States Army. in wich is given (...)* Richmond, 1876. 35–36.

²¹⁵ Hale: *Woman's Record*, 704–706.

²¹⁶ Somogyi-könyvtár, Vasváry-gyűjtemény [kéziratos anyag]: *Ujhazy and Jagello* U3:29

²¹⁷ Somogyi-könyvtár, Vasváry-gyűjtemény [kéziratos anyag]: *Egy régi botrány utóhangja* J1:27-28v

²¹⁸ Somogyi-könyvtár, Vasváry-gyűjtemény [kéziratos anyag]: *Ujhazy and Jagello* U3:29

²¹⁹ Pivány Jenő: *Damburghy követ úr*. Századok, 44. évf. (1910) 504.

²²⁰ Somogyi-könyvtár, Vasváry-gyűjtemény [kéziratos anyag]: *Bibory, S.L.* B3/aa:34 Gépírat.

²²¹ László Károly: *Lerándulás Washingtonba*. Kecskemét, 1876. 4. évf. 26. sz. 2.

nem elegendőek, ugyanakkor elgondolkodtató, hogy László Károly,²²² aki maga is harcolt a szabadságharcban, emellett tagja volt a törökországi, majd az amerikai Kossuth-emigrációnak, 1876-ban a *Kecskemét* című lapban említést tett Apollóniáról, aki szerinte kórházfelügyelő volt, aki honvéd atillában járt és hősnőnek adta ki magát.²²³ A szélhámosság gyanúját erősíti, hogy valódi neve valószínűleg Julia Eisfeldt volt, míg a bécsi titkos rendőrségen Sarah Shusterként volt regisztrálva.²²⁴ Emellett valószínűleg kapcsolatba került egy Benesch nevű osztrák kémmel is, akivel az emigráns magyarokat figyelgette,²²⁵ és az ő személye körül tört ki az ún. Jagello-Tochmann botrány is,²²⁶ melynek hatására a *The Republic* című lap 1851-ben már nemcsak Jagello Apollóniát, hanem magát Újházy Lászlót is csalónak nevezte.²²⁷ Ezek után nem csoda, hogy a híres amerikai-magyar történész, Vasváry Ödön is a szélhámosok között tartotta számon.²²⁸

Összegzés

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc honvédnőinek élete és utóélete a dualizmus korában sokszor nem választható el egymástól. Pffifner Paulinát leszámítva a legtöbb egykori katonanő megélte a kiegyezést, majd a dualista kormányzat időszakát, bár a kép nem egységes, hiszen az ország különböző területein vagy Bányai Júlia esetében külföldön is éltek. A kutatás során mind a honvédnök, mind az álhonvédnök jelenségével kapcsolatban számos érdekesség figyelhető meg. Egyértelmű, hogy utóéletük, illetve emlékezetük ápolásának tekintetében óriási előnnyel rendelkeztek azok, akiknek a történeteit felkarolták. Egyáltalán nem véletlen az, hogy a közel kétszáz honvédnőből híresebbé csupán három vált. A katonáskodó nők közismertségét és annak fokozatait több tényező is befolyásolta. Először is a történelem azokra emlékszik, akikre emlékezni akar, tehát azzal, hogy Jókai Mór, Szentkatolnai Bakk Endre vagy Kovács József lejegyezték ezeknek a nőknek a történeteit, valójában halhatatlanná tették őket az utókor számára. Akiknek nem jutott ilyesfajta „krónikás”, sajnos tetteik a múlt homályába veszttek. Emellett még a szerencsések között is léteztek árnyalatok, hiszen előnyt jelentett Lebstüek Mária számára, hogy Jókai Mór korának fontos közéleti személyisége volt, íróként több cikket és életrajzot is megjelentetett róla, emellett emberségből Mária anyagi helyzetén is próbált segíteni, így a sajtóban az adakozási felhívások és adományok kapcsán is rendszeresen szerepelt. Emellett Mária idős korában már a fővárosban élt, honvéd atillájában feltűnt a '48-as ereklyekiállításon, a krisztinavárosi temetőben vagy a honvéd ünnepségeken, tehát látható volt a nagyközönség számára. Ebből a szempontból hátrányban volt Bányai Júlia, aki nem élt az országban, vagy Pffifner Paulina, aki egyrészt nagyon fiatalon elhunyt, másrészt emlékét, kultuszát főként Gyulán és Békés megyében ápolták, az országos lapokig ritkán jutott el a híre. Mindezen tényezők tekintetében nem meglepő, hogy Lebstüek Mária volt akkor is és most is a leghíresebb 'magyar' honvédnő. Ezzel szemben elgondolkodtató, hogy az 1848–1849-es időszakot megörökítő mo-

²²² Bona: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*, 2. köt. 361–362.

²²³ László: *Lerándulás Washingtonba*, 2.

²²⁴ Ács Tivadar: *Új könyv Új-Budáról* [recenzió] *Rédey Mária*. Budapesti Szemle, 263. köt. (1942) 776–781. sz. 64.

²²⁵ Somogyi-könyvtár, Vasváry-gyűjtemény [kéziratos anyag]: *Egy régi botrány utóhangja* J1:27–28v

²²⁶ Vassady, Béla Jr.: *Kossuth and Újházy on Establishing a Colony of Hungarian 48-ers in America, 1849–1852*. Hungarian Studies Review, vol. 6. (1979) No. 1. 37.

²²⁷ Somogyi-könyvtár, Vasváry-gyűjtemény [kéziratos anyag]: *Újházy and Jagello* U3:29

²²⁸ Somogyi-könyvtár, Vasváry-gyűjtemény [kéziratos anyag]: *Régi magyar szélhámosok* CS2/a:67–67v

nográfiai lapjain Szentpáli Janka és Jagello Apollónia neve még Mária nevét is rendszeresen megelőzi.

A honvéd-múlttal való sorozatos visszaélések vagy az 'álhonvédnök' feltűnése nem tekinthető újdonságnak a korszakban. Erről a jelenségről a férfi honvédek esetében is olvashatunk Ress Zoltán *Lebó István, első az utolsók között* című tanulmányában.²²⁹ Ugyanakkor, mivel elenyésző azoknak a teljesnek mondható életrajzoknak az aránya, amelyekben van forrásmegjelölés (Mogyoróssy anyakönyveknél időnként hivatkozik például), vagy a nevek és helyszínek teljesek (a vezetékneveket kipontozzák, a pontos helyszíneket is sokszor), rengeteg a dualizmus időszakában megjelent kötetekben az új név, akik az információk hiányában kénytelen-kelletlen, de az utókor számára honvédnökké avansáltak. Mivel sokszor sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet hitelesen az adatokat, akár az idők végezetéig így is maradhatnak. Az ő példájukból születhetett meg az 'álhonvédnök'-jelenség, melynek különböző típusai különíthetők el; Farkassányi Mihályné és Szentpáli Janka esetében egyszerű tévedésről van szó, amely ellenőrzés nélkül gyűrűzött tovább. Hogl Emília és Inkey Kázmérné esetében a szerepek túlgondolása vagy újragondolása figyelhető meg. Míg Inkey Kázmérné valóban hősiessen helytállt férje mellett, az utókor még erősebb dicsfénybe szerette volna vonni. Hogl Emília valójában honleányként sem vállalt jelentős szerepet, utólagos szerepvállalása pedig egyes esetekben a magyar ügyre még hátrányosnak is mondható. Második férje, Rombauer Róbert és Urvári Lajos ennek ellenére inkább a Kossuth Lajos csapongó lelkivilágát helyreállító anygalként hajlamosak rá emlékezni. Végül a harmadik típusba sorolható Jagello Apollónia esete, aki lengyel-magyar honvédnökként tekintve magára, a tudatos megtévesztés eszközével élt, ezáltal az Egyesült Államok egyik közéleti személyiségévé nőve ki magát. Megdöbbentő, hogy az álhonvédnök ugyanolyan társadalmi megítélésben részesültek, mint azok, akik vérüket-verejtéküket ontották a hazájukért. A kritikus szemlélet hiányának köszönhetően a dualizmus kori nagy '48-as összefoglalók sokszor illetéktelen 'hősnőket' emeltek be a magyar amazonok panteonjába.

ADRIENN GULYÁS

The Legacy of Female Soldiers in the Era of Dualism

While it is closely related to women's history, military history, and cultural history, the legacy of female soldiers in the Revolution of 1848-49 is still an uncharted field of research. Only two general works have been published on the topic so far: Ilona Pálffy's *Women for Hungarian Independence (Nők a magyar függetlenségért)* in 1952, and Rita Szilágyi's *Women in the War of Independence (Nők a szabadságharcban)* in 2012. While there are only few analytical works, significantly more biographies are available. The largest number of biographies, autobiographies and works of fiction are about the three most famous female soldiers: Mária Lebstück from Zagreb, Júlia Bányai from Vizakna, and Paulina Pffifner from Mezőhegyes. However, the works about these three women all strongly reflect the differences in the focus of historiography in the 19th century and today, as currently the primary goal is faithfulness and verifiability, but historiographers of that time also aimed for literary qualities. These works only include sporadic footnotes in parts deemed most significant by

²²⁹ Ress Zoltán: *Lebó István, első az utolsók között*. Történeti Muzeológiai Szemle, 18. évf. (2020) 7–10.

the author, and accurate biographical details are mixed with the expectations of contemporary literature. Therefore we can conclude that due to these conventions it is difficult to assess which elements of these sources are accurate, and where did the author's imagination take over. Furthermore, the phenomenon of the "fake female soldiers" also has to be taken into consideration. Preserving the legacy of the Revolution was one of the pillars of the political system of the era, as a constant counterpoint to the respective government. This means that contemporary monographies about 1848-49 had a political motive to exalt the heroes and heroines, sometimes done by gathering data, and sometimes by creating it. For this reason, besides the women who really participated in the battles, others are also said to have done the same, like Kázmérné Inkey, who only indirectly helped the war effort, or Janka Szentpáli and Emília Hogl, who were not involved in the fighting. Another commonly appearing character is Polish-Hungarian heroine Apollonia Jagello, who used her - according to current consensus - fake military past to become one of the most influential members of the Hungarian emigration in America. All things considered, we can conclude that the legacy of female soldiers in the era of Dualism is a multifaceted topic that involves many layers of truth, fiction, and embellished half-truths that have to be unraveled to learn the real story of female soldiers in the Revolution.